

IMPACT FACTOR
6.20

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

ISSN 2231- 6671

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXIII, Vol. - V
Year - XII, (Half Yearly)
Aug. 2021 To Jan. 2022

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/B-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000 / 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.) India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (Mob. 09423346913)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. B. M. Gore
Principal
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed(M.S)

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Esencia Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokyo (Japan)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Institute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics,
SKNG Mahavidyalaya,
Karang Lad, Dist. Washim(M.S.)

DEPUTY EDITOR

Dr. Murlidhar A. Lahade
Dept. of Hindi,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed(M.S)

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Sriyagnuti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani, Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V. R. Gawhale
Head, Dept. of Commerce,
G. S. College,
Khangar, Dist. Buldana (M.S.)

Dr. Shyam Khandare
Dept. of Sociology
Gondwana University
Gadchiroli, Dist. Gadchiroli (M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
PSC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik (M.S.)

Dr. Balasaheb Patil
Head, Dept. of Economics
C. K. Thakur College,
Parvel, Dist. Raigad (M.S.)

ठेवता येणार नाही.

जगातील पोलंड, मलेशिया, रूस, श्रीलंका व निर इत्यादी देशांचा गरीबी अनुपात दोन पक्षा कमी आहे. तर भारतातील हे गरीबीचा अनुपात ४१-६ इतका प्रचंड आहे हे लक्षात येते. देशातील मांडवली साधनांचा विकास म्हणजे शास्वत विकास म्हणता येणार नाही. देशातील लोकांचे आयुर्मान, आरोग्य शिक्षण, मृत्युदर, जन्मदर, स्त्री-पुरुष पगमाण दरडोई उत्पन्न, प्रतिव्यक्ती सकाळी राष्ट्रीय उत्पन्न, गरीबी प्रमाण इत्यादीमध्ये मुलमुत व दुरगामी बदल घडून येणे अपेक्षित आहे तरच सन्नसामावेशक विचासाचा विश्वसाच्या बाबीत देशाची जगातील पातळीवर पत राहिल अन्यथा जगातील बँक, आय.एम.एम. इत्यादीचे फायदे घेण्यास भारतातील नक्कीच आडघणी निर्माण होण्याच्या शक्यता आहेत.

जगातील पातळीवर भारताचे मानव विकासाच्या दृष्टीकोणातून भारताचे अध्यन केले असता. अनेक सर्वसमावेशक विकासाच्या अनेक बाबतीत भारत, जगातील १६९ राष्ट्रांपैकी खुपच मागे असल्याचा दिसून येतो. शेजारील चीन व श्रीलंका या देशातील सर्वसमावेशक विकासाची तुलना केली असता आवश्यक सुविधा निर्माण करण्यामध्ये गरीबीचे प्रमाण कमी करण्यामध्ये स्त्री-पुरुष प्रमाण बालमृत्युदर जननदर, कुपोषण, इत्यादीचे प्रमाण कमी करण्यामध्येही भारत अयशस्वी ठरलेला दिसून येतो. जागतिक पातळीवर इतर देशांच्या तुलनेत तो खुपच आहे. परंतु देशातही विषमता निर्मुलनातही तो अयशस्वी ठरलेला दिसून येतो.

मुखमारी आणि कुपोषण :-

भारत हा कृषीप्रधान देश म्हणून ओळखला जात होता. परंतु तरीही सध्या ही स्थिति राहिलेली नाही. भारतामध्ये मुखमारीचे प्रमाण १.९ असल्याचे दिसून येते. ही धिताजनक याद आहे. प. बंगाल ९.० असात ५.० ओरिसा ५.३ तसेच बिहार २.७ या राज्यात मुखमारीचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येते. याला खाद्यःत्राची पर्याय उपलब्धता न करण्यामध्ये सर्वाधिक वितरण व्यवस्था प्रमुख जबाबदार आहे. दारीद्वयरेखाली लोकांना पर्याय खाद्यान्न पुरवठा करण्यासाठी सरकारचे उद्दीष्ट मोठे असले तरी ते दुर्लक्षितच आहे कारण अकराव्या पंचवार्षिक योजनेतून सर्वाधिक वितरण व्यवस्था पूर्णत असफल णाल्याची दिसून येते. अन्न सुरक्षेसाठी सरकारने जरी सरकारी गोदामे मोठ्या प्रमाणात अन्नधान्यानी भारतातील प्रमुख राज्यातील मुख, गरीबी, कुपोषण आणि जनस्वराज्य विषयक स्थित २०५-०६

बहुआयामी गरीबी सुललांक

देश	बहुआयामी गरीबी निर्देशांक २०००-२००८	गरीबी रेषेपेक्षा कमी उत्पन्न असणारी लोकसंख्या	
		\$ १.२५ पी.पी.पी. प्रतिदिन २०००-०८	राष्ट्रीय गरीबी रेषा २०००-२००८
पोलंड	४१	२ पेक्षा कमी	१४.८
मलेशिया	५७	२ पेक्षा कमी	१२.८
रुस	०.००५६५	२ पेक्षा कमी	१९.६
ब्राझील	०.०३९७३	५-२	२१.५
तुर्की	०.०३९८३	२.६	२७
चीन	०.०५६८९	१५.९	२.८
श्रीलंका	०.०२१९१	१४	२२.७
थायलंड	०.०६९२	२ पेक्षा कमी	—
फिलीपिन्स	०.०६७९७	२२.६	—
मिश्र	०.०२६१०१	२ पेक्षा कमी	१६.७
इंडोनेशिया	०.०९५१०८	२९.४	१६.७
दक्षिण आफ्रिका	०.०१४११०	२६.२	२२.०
वियतनाम	०.७५११३	२१.५	२८.९
भारत	०.२९६११९	४१.६	२८.६
पाकिस्तान	०.२७५१२५	२२.६	—
केनिया	०.३०२१२८	१९.७	४६.६
बांगलादेश	०.२९११२९	४९.६	४०.०

स्रोत H.D.R. २०१०

कॉलम व्हेन नव्ये कोष्टकात दिलेले आकडे १६९ देशांमध्ये त्याची क्रमवारीता दर्शवितात. विकासाच्या बहुआयामी दृष्टीकोणतून लोकसंख्यापैकी जो गरीब लोकसंख्याचा भाग वाटा हिस्सा हे दर्शवितात जरी चे जीवनमानाचा स्तर आणि शैक्षणिक दृष्टीकोणतून अतीशय भागासलेपणने जीवन व्यक्तो.. या निर्देशांकनुसार जेव्हा चीन आणि श्रीलंका सारख्या देशांची तुलना केल्यास नांतरला ०.२६९६ गरीबी निर्देशांक आणि ४१.६ प्रतिशत गरीबी अनुपात १.२५ (१.१५) प्रतिशत नुसार किंवा ३८.६ प्रतिशत राष्ट्रीय गरीबी रेषा असा असमानाकार आयस्येत आपल्या देशातील गरीबीची स्थिती

राज्य	अपर्याप्त जेवण(%) २००४-०५	गरीबी लोकसंख्येच्या प्रतिशत प्रमाणत २००४-०५	कुपोषण ३ वर्ष पेशा कमी ययाचे कमी यजनाचे मुले २००५-०६	लोक/घे आरोग्य पिण्यायोग्य पाणी मिळणान्या कुटुंबाचे चे प्रतिशत प्रमाण २००१	शे आरोग्य शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध असलेल्या कुटुंबाचे प्रतिशत प्रमाण २००५-०६
आंध्रप्रदेश	०.५	१५.८	३६.५	८०.१ (६७.८)	४२.४
आसाम	५.०	१९.७	४०.४	५८.८ (११.६)	४६.४
बीहार	२.७	४१.४	५८.४	८६.६ (४.२)	२५.२
गुजरात	०.२	१६.८	४७.४	८४.१ (७२.७)	२४.६
हरीयाण	०.१	१४.०	४१.९	८६.१ (६१.१)	५२.३
हिमाचल प्र.	०.०	१०.०	३६.२	८८.६ (६५.१)	४५.६
कर्नाटक	०.२	२५.०	४१.१	८४.६ (५७.४)	४६.५
केरळ	२.३	१५.०	२८.८	२३.४ (२४.६)	९६.०
मध्यप्रदेश	१.६	३८.३	६०.३	६८.४ (२५.०)	२७.०
महाराष्ट्र	०.८	३०.७	३९.७	७९.८ (७८.६)	५३.०
उडीसा	५.३	४६.४	४४.०	६४.२ (१०.२)	१९.३
पंजाब	०.७	८.४	२७.०	९७.६ (५४.६)	७०.८
राजस्थान	०.०	२२.१	४४.०	६८.२ (४५.४)	३०.८
तामीळनाडू	०.३	२२.५	३३.२	८५.६ (८४.२)	४२.९
उत्तरप्रदेश	१.५	३२.८	४७.३	८७.८ (१०.३)	३३.१
वंगाल	९.०	२४.७	४३.५	८८.५ (२७.९)	५९.५
छत्तीसगड	२.२	४०.९	५२.१	७०.५ (१६.८)	१८.७
झारखंड	०.६	४०.३	५९.२	४२.६ (११.३)	२२.६
भारत	१.९	२७.५	४५.९	७७.९ (४२.०)	४४.५

स्त्रोत Economic आर्थिक समस्या २००८-०९

प्रमाणत भरती असली सरकारच्या अनियंत्रणामुळे हे अन्नधान्य मोठया प्रमाणत काळया याजारात विकले गेल्याच्या नोंदी आहेत. यातूनच तेलमाफियासारखी प्रकरणे अदयास आलेली दिसून येतात. त्याच बरोबर उगरा-----व्यक्तीला याचा लाभ निश्चित प्रमाणानुसार मिळत नाही परिणामी यावर दारिद्र्य रेषेच्या वरच्या लोकांवाही सुरंग लागलेला दिसून येतो. त्यामुळे देशातील वासतवीक मुखमारीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी भ्रष्ट प्रशासणीय व्यवस्था सुधारणे आवश्यक आहे.

देशातील गरीबीच्या प्रमाणात काही अर्शा घट झाली असली तरी ती इतर शेजारी राष्ट्र

चीन, श्रीलंका, ऑस्ट्रेलिया राष्ट्रांपेक्षा भारतातील गरिबीचे प्रमाण २८.६ खुप मोठे आहे. देशतील गरिबीच्या प्रमाणपेक्षा कुपोषणची समस्या अतिशय उग्र झाल्याची दिसून येते. देशातील तीन वर्षांपेक्षा कमी वयातील मुलांचे कुपोषणचे प्रमाण ४५.९ इतके वेशुमार आहे. सन १९९८-९९ मध्ये भारताचे कुपोषणाचे प्रमाण ४७ टक्के होते तर सन २०१० मध्ये हे फक्त ४५ टक्के पर्यंत खाली आले आहे. म्हणजे बारा वर्षांमध्ये देशातील नियोजन कराने कुपोषण निर्मुलनासाठी केलेल्या सभ्यतेच्या खाव आराखड्याची नियोजनाची दिश आणि अमलबजावणी किती निरुपयागी ठरली याची कल्पना येते.

शेजकाली किंवा लहानपनात मुलांना पर्याप्त पोषक आहाराची उपलब्धता न झाल्याने तसेच इतर सेवेक कारणाने व भातेच्या दूध न मिळाल्याने कुपोषणचे प्रमाण वाएत आहे तर हे कुपोषणचे प्रमाण देशने इतर विकाशीत देशाबरोबर नियंत्रित नाही केले तर देशाच्या दिर्घकालीन उत्पादनावर वगचतीवर विपरीत आणि राष्ट्रीय उत्पन्नावर परिणाम घडवून येतील आणि देशाच्या सामाजिक आणि आर्थिक विकासाला घोका निर्माण होण्याची दाट शक्यता आहे.

देशातील व्यक्तीला आरोग्यपूर्ण जीवन जगण्यासाठी अन्य धान्य महत्वपूर्ण ठरतात यामध्ये शुध्द पेय जल पुरवठा दवाखानयाची उपलब्धता तसेच प्रति कुटूंब शौचालयाची उपलब्धता याही बाबी पर्याप्त प्रमाणात उपलब्ध असणे आवश्यक आहे. देशमध्ये सन २००१ मध्ये शुध्द पेय जलाची उपलब्धता असणाऱ्या कुटुंबाचे प्रतिशत प्रमाण ७७.९ इतके होत तर शौचालय सुविधा उपलब्ध कुटुंबाचे प्रतिशत प्रमाण ४४.५ इतके असल्याचे आहे. यावरून आपणाला देशातील पेय पुरवठ्याची स्थिती सुधारणा होत असल्याचे दिसून येते. मात्र शौचालयाची उपलब्धता मात्र आजुनही खुपच कमी असल्याचे लक्षात येत व्यक्तीच्या आयुर्मानात सुधारण करण्यासाठी वेळेवर उपचार देणारे सुविधा केंद्र निर्माण करणे आवश्यक आहे याचबरोबर रोगराई कमी करण्यासाठी प्रतिकूटूंब शौचालय उपलब्ध असणे आवश्यक आहे मात्र भारतातील हे प्रमाण खुपच कमी आहे. साठवणे सुध्दा आरोगयासाठी आवश्यक आहे.

निष्कर्ष :-

१. भारताचा मानव
१. जगातील इतर देशाच्या तुलनेत नॉर्वे ०.९३८ (१) ऑस्ट्रेलिया ०.९८७२ चीन ०.६६५८९ श्रीलंका ०.६५८९१ भारताचा मानव विकास निर्देशांक ०.८१९ (११९) खुपच कमी आहे.
२. भारताचे प्रातव्यक्ती निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न खुपच कमी आहे. जगामध्ये सर्वाधिक प्रतीव्यक्ती निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न नॉर्वेचे ५८८१० आहे ४४८६ चीन ७२५८ तर भारताचे प्रतीव्यक्ती निव्वळ राष्ट्रीय उत्पन्न ३३३७ डॉलर इतके अल्प आहे.
३. आयुर्मानाच्या बाबतीतही नॉर्वे-८१ ऑस्ट्रेलिया ८१-९ चीन ७३.५ श्रीलंका ७४.४ जगातील इतर देशाच्या तुलनेत भारतातील जन्मवेळचे अपतीघ आयुर्मान ६४.४ कमी असल्याचे

दिसून येते.

४. भारतातील शालेय शिक्षण घेणाऱ्यांची सरासरी (नॉर्वे १२.६) ऑस्ट्रेलिया १२.० चीन ७.५ श्रीलंका ८.२ भारत ४.४ जगातील इतर राष्ट्रांच्या तुलनेत खुपच कमी आहे.
५. भारतातील दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगण्याऱ्याचे प्रमाण २८.६ आहे ते जगातील इतर देशांच्या तुलनेत पोलंड १४.८ मलेशिया १२.८ रूस १९.६ श्रीलंका २२.० चिंताजनक आहे.
६. मानव विकासाच्या बाबतीत भारत हा जागतीक पातळीवर मध्यम स्तरातील राष्ट्रांच्या यादी विषमतेमध्ये शेवटच्या ठिकाणी आहे. परंतु देश अंतरीत विषमतेमध्ये चिंताजनक असल्याचे दिसून येतो. गजरात, पंजाब, हरियाण, केरला, तामीळनाडू, महाराष्ट्र, कर्नाटक हे राज्य विकासाच्या दृष्टीकोणतून आघडीवर आहेत तर आसाम प., बंगाल, ओरिसा, छत्तेसगड, झारखंड, इत्यादी शून्य मागासलेले आहेत. यामध्ये मुख्यमारी, गरीबी, कुपोषण निरक्षता, शुध्दापर्यंत जन्मदर, मृत्युदर, स्त्री पुरुष प्रमाण शौचालयाची उपलब्धता इत्यादी बाबतीत मागास कमालीचा मागासलेपणा दिसून येतो.

उपाय :-

१. देशातील व्यक्तीचे सरासरी दरडोई उत्पन्नात होणारी वाढ हि संख्यात्मक आहे. गुणात्मक नाही यासाठी सरकारने रोजगारानितीच्या अनेक योजना आखल्या असल्या तरी त्याची अमलबजावणी काटेकोर होणे आवश्यक आहे. तसेच १०० दिवस रोजगार हम जेवढी ३०० दिवस रोजगार हमी द्यावी व यातून जलद ग्रामीण भागात रस्ते जलसंधरण, जमीनीला वांध घालणे, वृक्ष पडीत जमीनीवर वृक्ष लागवड इत्यादी कामे करून घ्यावेत यातून जास्तीत जास्त बेकारांना रोजगार मिळून पायामृत संरचना निर्माण करण्यास यश मिळेल.
२. शालेय शिक्षणाचा आराखडा हा रोगगारामिमुख शिक्षणपध्दती समोर ठेवून आखणे आवश्यक आहे.
३. देशातील व्यक्ती च्या आयुर्मानात वाढ करण्यासाठी आरोग्यविषयक सुविधांची व योजनांची संख्यात्मक निर्भीती गुणात्मकतेत मर देणे गरजेचे आहे. लोकसंख्येच्या प्रमाणात आजुनही डॉक्टरची उपलब्धता कमी प्रमाणत आहे. तसेच ग्रामीण प्राथमीक भागात आरोग्य केंद्रात डॉक्टर वकमचारी यांची अनुपतिती चे प्रमाण चिंताजनक आहे यासाठी काटेकोर नियंत्रण ठेवणे आवश्यक आहे.
४. मृत्युदराच्या बाबतीत ओरिसा, मध्यप्रदेश, आसाम आणि आणि उत्तरप्रदेश या राज्यातील स्थिती सुधरणे आवश्यक आहे यासाठी सरकारने या राज्यात आरोग्य विषयक सुविधा वाढवणे आवश्यक आहे
५. देशातील कुपोषणची समस्या अतीशय गंभीर आहे यासाठी केंद्रसरकारचे प्रयत्न चांगल्या